

Editör: Prof. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

HALI-KİLİM VE GELENEKSEL KUMAŞ DESENLERİ

Geleneksel Türk Sanatları Alanında Güncel Araştırmalar

HALI-KİLİM VE GELENEKSEL KUMAŞ DESENLERİ

(Geleneksel Türk Sanatları Alanında Güncel Araştırmalar 2024 /1)

Editör: Prof. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

ARTİKEL AKADEMİ: 294

Güzel Sanatlar Temel Alanı
Geleneksel Türk Sanatları

Halı - Kilim ve Geleneksel Kumaş Deesenleri

Editör: Prof. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

ISBN 978-625-6627-30-7

Birinci Basım Ağustos - 2024

Kapak: Artikel Akademi

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Reprobir Matbaacılık Tasarım Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514. Cad. No:23/25
Pk:06105 Yenimahalle - Yenimahalle / Ankara
Matbaa Sertifika No: 47381

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2024

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

HALI-KİLİM VE GELENEKSEL KUMAŞ DESENLERİ

(Geleneksel Türk Sanatları Alanında Güncel Araştırmalar 2024 /1)

Editör: Prof. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

YAZARLAR

Doç. Dr. Elif AKSOY

Doç. Dr. Naime Didem ÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Esen BAYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Latif TARAŞLI

Dr. Öğr. Üyesi Tuba AYHAN

Öğr. Gör. Esra KOCAMAN DİVANOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	
ŞAVAK AŞİRETİ DOKUMALARI VE DOKUMALARIN HAMMADDE İŞLEMLERİ	9
- Elif AKSOY & Latif TARAŞLI	
2. BÖLÜM	
BERLİN İSLAM SANATLARI MÜZESİ' NDE BULUNAN TÜRK HALI KOLEKSİYONU ÜZERİNE BİR İNCELEME	25
- Esen BAYDEMİR	
3. BÖLÜM	
HARRAN GELENEKSEL DÖVME MOTİFLERİNİN DİJİTAL BASKILI YAYGI TASARIMLARINA DÖNÜŞÜMÜ	51
- Esra KOCAMAN DİVANOĞLU & Naime Didem ÖZ	
4. BÖLÜM	
EL HALILARININ BELGELENMESİNDE MAKRO DÜZEYDE ANALİZ VE UYGULAMA AŞAMALARI	75
- Tuba AYHAN & Naime Didem ÖZ	

4. BÖLÜM

EL HALILARININ BELGELENMESİNDE MAKRO DÜZEYDE ANALİZ VE UYGULAMA AŞAMALARI¹

Dr. Öğr. Üyesi Tuba AYHAN

Sinop Üniversitesi

Güzel Sanatları ve Tasarım Fakültesi

tayhan@sinop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4823-4415>

Doç. Dr. Naime Didem ÖZ

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

Halı, Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri Anasanat Dalı

naime.didem.oz@msgsu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4950-7238>

GİRİŞ

Kültürel mirasın maddi ürünlerinden olan taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıklarının sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere ulaştırılması için korunması konusu, tüm ulusların ortak kaygısıdır. Kültürel varlıklar tarihi, sanatsal, bilimsel, sosyal veya dini öneme sahip toplu materyallerden oluşan koleksiyonlar, yapılar veya bireysel nesnelere (American Institute for Conservation, 1994). Kültürel varlıkların korunmasındaki bu ortak kaygı bağlamında sorunla-

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Naime Didem ÖZ danışmanlığında, 12.06.2023 tarihinde Tuba AYHAN tarafından tamamlanan “Türkiye’de El Halısı Tamirciliği Mesleği ve Meslek-Usta-Eser Bağlamında Atölye Önerisi” başlıklı sanatta yeterlik tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023). Turnitin tarama raporuna göre bu çalışmanın benzerlik oranı %13’tür.

ra bilimsel yaklaşım kazandırmak, koruma uzmanları arasındaki bilgi alışverişi ile sinerjiyi güçlendirmek amacıyla kavramsal çerçeve zamanla zenginleşmiştir. Buradaki çalışmalar gerek kültürel miras açısından gerekse konservasyon-restorasyon mesleği açısından çeşitli ilkeler, prosedürler, düzenlemeler, yönergeler, kılavuzlar, standartlar vb. şekildedir. Taşınabilir ve taşınmaz kültür varlıklarının bozulma süreçleri, çevresel koşulların karakterizasyonu, kültürel mirasın yönetilmesi ve belgelenmesi, koruma-onarım çalışmalarının planlanması ve yürütülmesi, koruma-onarımda kullanılan ürün ve teknolojiler ile terminoloji, uygulamalara ilişkin metodoloji vb. konular ele alınmıştır. Her bir kültürel varlığın fiziksel-kimyasal-biyolojik yapısı, teknik bileşimi birbirinden farklı olduğu için söz konusu yayınlarda koruma-onarıma ilişkin eylemler ve süreçler hakkında genel çerçeveler tanımlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, koruma-onarım disiplininin kavramsal temellerinin oturtulmasında katkıları bulunan ve yukarıda bahsi geçen uluslararası düzenlemeler doğrultusunda, halılar özelinde belgeleme işlemini tanımlamak ve halıların belgelenmesinde kullanılan makro düzeyde, tahribatsız analiz yönteminin işlem basamaklarını betimlemektir. Amaç doğrultusunda, kültürel mirasın korunmasına ilişkin tanımlanmış ilkeler, tavsiyeler, kılavuzlar ve standartlardan oluşan genel referans çerçevesinde belgeleme işleminin tanımı derlenmiştir. Bu tanımlamalar bağlamında belgeleme işleminin taşınması gereken unsurlar listelenmiştir. Genel tanımlar ve unsurlar dikkate alınarak el halıları özelinde “Halıların Belgelenmesi İşlemi” tanımlanmıştır. Belgeleme işleminin ilk basamağını oluşturan ve eser kimlik kartının/formunun doldurulmasında kullanılan yöntemlerden “Makro Düzeyde Analiz” halılar özelinde oluşturularak okuyucuya sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmanın teorik referans çerçevesi.

Referans Alınan Kurum ve Kuruluşlar
Amerikan Koruma Enstitüsü (AIC/American Institute for Conservation)
Avrupa Konservatör-Restoratör Dernekleri Konfederasyonu (E.C.C.O./European Confederation of Conservator-Restorers Organisations)
Birleşik Krallık Koruma Enstitüsü (UKIC/United Kingdom Institute for Conservation)
Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN/European Committee Istitü)
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO/United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
Kanada Kültürel Varlıkları Koruma Derneği (CAC/Canadian Association for Conservation of Cultural Property)
Kanada Profesyonel Konservatörler Derneği (CAPC/Canadian Association of Professional Conservators)
Uluslararası Müzeler Birliği (ICOM/International Council of Museums)

1. BELGELEME İŞLEMİ

Kültür varlıkları koruma-onarım faaliyetlerinin ilk basamağını oluşturan ve koruma-onarım sürecinde sürekliliği olan işlem belgelenmedir. UKIC 1996 yılında yayınladığı Etik Kurallar ve Uygulama Esaslarında kültürel varlığın niteliğine göre yapılacak belgeleme işlemini; kültürel varlığın korunmasına ilişkin tüm önemli ayrıntıların resimler ve metinler kullanılarak kalıcı kayıtların oluşturulması şeklinde tanımlamaktadır. UNESCO tarafından yayınlanan Kültür Mirasını Koruma El Kitabı'nda (2016) koleksiyonlardan sorumlu kurumlara (müze veya kültür kurumu) hitaben belgelemenin tanımını yaparak belgeleme standartlarını (Bkz. Tablo 2) belirtmektedir. Tanımlamada; koleksiyonlar hakkındaki bütün bilgilerin kaydedilme işlemi olarak genel bir betimleme yapmaktadır (UNESCO, 2016, s.4). AIC'nün yayınladığı Koruma Terminolojisi'nde "koruma faaliyetlerinden elde edilen bilgilerin kalıcı bir formatta kaydedilmesi" ifadesi yer almaktadır (AIC, <https://www.culturalheritage.org/>).

E.C.C.O. Kültürel Mirasın Korunması ve Restorasyonu için Avrupa Tavsiye Taslağı'nda (2008) kültürel varlığın ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirdiği belgelemeyi, koruma-onarım sürecine dair tüm adımların (Bkz. Tablo 2) kaydedilmesi olarak tanımlamaktadır. CAPC ile CAC ortaklaşa yayınladığı (2009) Etik Kurallar ve Uygulama Rehberi'nde ise yukarıdaki tanımlamaların yanı sıra koruma onarım işlemlerinin gerçekleştirildiği tarihlerin belirtilmesi ile gizliliğin

ihlal edilmediği durumlarda bu belgelerin (Bkz. Tablo 2) paylaşılabilceği hususuna vurgu yapılmaktadır (CAPC & CAC, 2009, s.5).

Kültürel mirasın korunması konusunda Türkiye’de yürürlükte olan standartlara bakacak olursak; Türkiye’nin de uymakla yükümlü olduğu “CEN/TC 346 Kültürel Mirasın Korunması” standartları karşımıza çıkmaktadır. CEN, Avrupa Birliği ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA/ European Free Trade Association) tarafından resmi olarak tanınan, Avrupa düzeyinde çeşitli ürün, malzeme, hizmet ve süreçlere ilişkin standartların geliştirilmesi ile tanımlanmasından sorumlu bir kuruluştur. 2001 yılı sonrasında CEN bünyesinde “CEN/TC 346 kodunu taşıyan Kültürel Mirasın Korunması” standartları ortaya çıkmıştır (Fassina, 2013). CEN/TC 346/ EN 16853:2017 kodlu standardına (2017) göre belgeleme; tüm koruma eylemlerinde korunan nesneye ve gerçekleştirilen müdahaleye ilişkin her şeyin (yazılı raporlar, fotoğraflar, çizimler, X-radyografiler, vb) sistematik şekilde dokümantasyonunun (Bkz. Tablo 2) oluşturulmasıdır.

Yukarıda belirtilen referanslara istinaden belgeleme işleminin taşınması gereken unsurlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Belgeleme işleminin taşınması gereken özellikler.

Kurum ve Yayın	Özellikler
UNESCO ve ICOM tarafından geliştirilen standartlar Eser kimliği (Objecct ID)	Eser türü Malzeme Teknik (Yapım tekniği) Boyutlar (yükseklik, uzunluk, genişlik, ağırlık vb) Yazıtlar ve işaretler (Eser üzerinde işaret, yazı vb) Ayırt edici özellikler (üretim hataları, onarım, vb.) Eser adı (Varsa, sanat eserinin tanınmış bir adı) Konu (Eserde tasvir edilen görüntü) Tarih ya da dönem (Eserin dönemi) Sanatçı/tasarımcı Kısa açıklama (Eserin renk, şekil vb kısaca betimlenmesi) Ek hususlar Eserin fotoğraflanması (UNESCO, 2016).
AIC (Koruma Terminolojisi)	Kalıcı formatta olması (AIC, https://www.culturalheritage.org/).
UKIC (Etik Kurallar ve Uygulama Esasları)	Resimler ve metinler aracılığıyla kalıcı kayıtların oluşturulması (UKIC, 1996).

Tablo 2 (devamı): Belgeleme işleminin taşınması gereken özellikler

E.C.C.O. (Kültürel Mirasın Korunması ve Restorasyonu için Avrupa Tavsiye Taslağı)	Kültürel mirasın tanımlanması, Kompozisyonunun belirlenmesi ve durumunun değerlendirilmesi, Değişikliklerin tanımı, Doğası ve kapsamı; Bozulma nedenlerinin değerlendirilmesi Gereken tedavinin türü, Taşıma, kullanım, depolama ve teşhiri işlemlerinin kaydedilmesi (E.C.C.O., 2008).
---	---

CAPC & CAC (Etik Kurallar ve Uygulama Rehberi)	Nesnenin incelenmesiyle ilgili belge (nesnenin yapısı, bozulma, değişiklik ve kayıp derecesi). Analizler için numune almak gerekli ise eser sahibinden izin alındığına dair belge. Nesneden numune alma (örnek çıkarma) kaydı. Nesneye uygulanacak müdahalelere ilişkin risk analizi. Kültürel varlık için uygun tedaviye ilişkin gerekçeli öneri belgesi ile eser sahibinin bu öneriyi kabul ettiğine dair onaylı belge. Nesneye uygulanan tedavinin raporu. Müdahalelerin gerçekleşme tarihi, işlemi gerçekleştiren kişinin bilgileri, müdahalelerde kullanılan malzemeler (CAPC & CAC, 2009).
CEN/TC 168533:20177 (Conservation of Cultural Heritage- Conservation Process-Decision Making, Planning and Implementation)	Nesne ve durum bilgileri. Önceki müdahale, kullanım vb. raporları içeren koruma geçmişi. Araştırma ve teşhis sonuçları. Nesneye ilişkin risk analizi. Eylemler, tedaviler ve analizler. Toplantı kayıtları. Nesnenin gelecekteki yönetimi için öneriler. Mülkiyet, menşe vb. konularda yasal belgeler. Sigorta gibi mali ve idari belgeler. Sözleşme belgeleri. Önceki arşiv kayıtları gibi tarihsel belgeler.

Yukarıdaki tanımlamalarda görüldüğü gibi belgeleme, kültürel varlığın koruma-onarım süreciyle paralel ilerleyen aktif bir süreçtir. Halılar özelinde bir tanımlama yapacak olursak belgeleme; halının fiziksel özelliklerini (halıyı meydana getiren teknik bileşenleri, bu bileşenlerin hammaddeleri ve renkleri) mevcut yapısı (parça kayıpları veya eksiksiz yapısı), bozulma nedenlerini içeren durum kaydının, hammaddesinin, renginin veya kirin tespitinde kullanılan analiz yöntemlerinin, risk analizinin, onarım-sergileme-muhafaza-varsa sevkiyat süreçlerinin; eylemleri gerçekleştiren uzman bilgilerinin, eylemlerin gerçekleştirilme tarihleri ile işlemler sırasında kullanılan araç-gereçlerin koruma-onarım

terminolojisi kullanılarak sistematik olarak kayıtlanmasıdır. Kısacası, halının varlığı devam ettiği sürece koruma-onarım sürecine dair her şeyin (kararların, önlemlerin, eylemlerin, uygulayıcıların, uygulama tarihlerinin, uygulamada kullanılan araç-gereçlerin) nitel ve nicel verilerin yer aldığı yazılı ve görsel dokümanlarla muhafaza edilmesidir.

2. HALILARIN MAKRO DÜZEYDE, TAHRİBATSIZ ANALİZİ

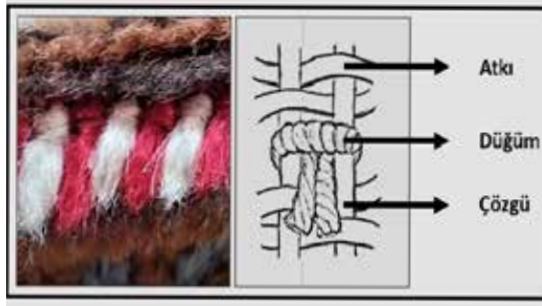
Belgeleme işleminin birinci basamağını, eserin mevcut durumunun (Ünalı, 2019) ve yapısına ilişkin özelliklerin incelenmesi sonucunda verilerin elde edilmesi ve bunların eser kimlik formuna/kartına işlenmesi eylemi oluşturur. Bu eylem her bir eser kimlik formunun doldurulmasıyla gerçekleştirilir. Eser kimlik formunda eserin fiziksel, kimyasal yapısı ve mevcut durumuna dair başlıklar yer alır. Bu başlıkların doldurulması için gerekli veriler makroskopik ve mikroskobik analiz yöntemleri kullanılarak elde edilir. Mikro, belli bir oranda büyütme yaparak mikroskobik incelemeyi makro ise görsel gözlemi ifade eder (Szczepanowska, 2013, s. 65).

Makro inceleme; nesneye ait yapısal özelliklerin gözlem yoluyla, gerektiğinde büyüteç gibi basit araçlar ile tespit edilmesidir. Mikroskobik inceleme ise gözle ve basit araçlarla tespiti mümkün olmayan durumlar için alanında uzman kişiler tarafından, gerekli donanıma sahip laboratuvar ortamında yapılan analizleri içermektedir (Ayhan, 2023). Makroskobik analizin en önemli özelliği tahribatsız (non-destructive) inceleme olmasıdır. Tüm bu analiz yöntemleri ile nesneye ait fiziksel, kimyasal ve biyolojik veriler elde edilmiş olur. Analiz yöntemleri sonucunda ulaşılabilecek bilgiler; taşınabilir kültür varlığına temizlik uygulamasının yapıp yapılmayacağına, eğer yapılacaksa hangi yöntemin kullanılacağına, nesnenin hangi koşullarda sergileneneğine veya saklanacağına, onarılmasına ihtiyaç duyulması halinde hangi onarım yönteminin kullanılacağı ile işlemler için hangi malzemelerin kullanılacağına dair soruların cevaplandırılmasına ışık tutar (Ayhan, 2023). Koruma ve onarıma ilişkin eylemlerde değerlendirme, karar alma ve uygulama işlemlerinin yol haritasını oluşturarak katkı sağlar.

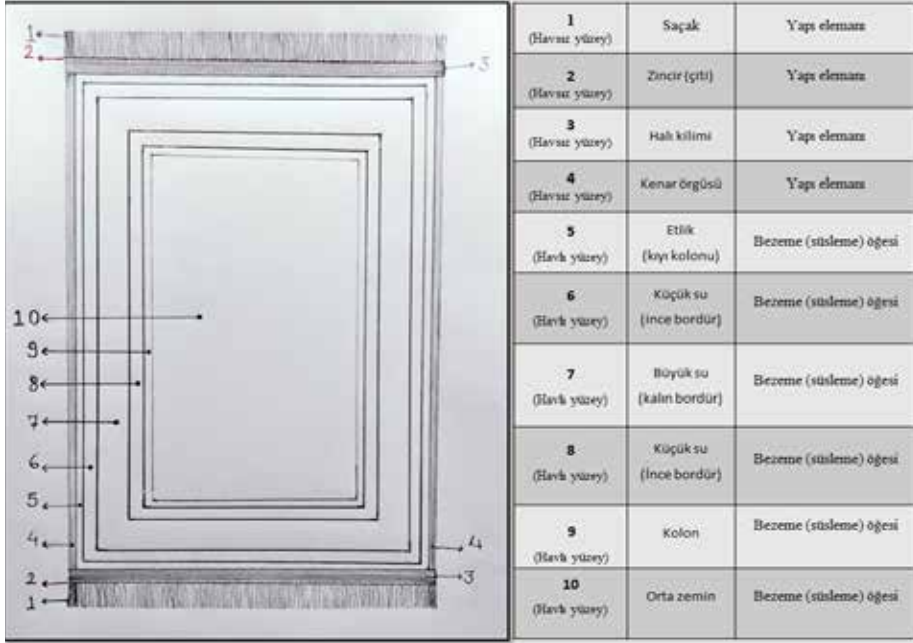
Halılara uygulanacak makro düzeyde tahribatsız inceleme; dokumaya ait yapısal özelliklerin (dokumanın fiziksel yapısı, teknik bileşenleri vb.) gözlem yoluyla, gerektiğinde büyüteç, lup gibi basit araçlar ile tespit edilmesidir. Hem halının makro analizi hem de halı kayıt formunun doldurulması için gerekli olan basit

araçlar ise; büyüteç, lup, cımbız, uzunluk ölçümleri için metre, ağırlık ölçümleri için tartı. Halıların belgelenmesi için gerekli verilerin tespitinde kullanılan tahribatsız analiz donanımları ise fotoğraf makinesi ve renk ölçümleri için spektrofotometredir. Halıya ait Eser Kimlik Formunun doldurulabilmesi ve makro düzeyde yapılabilmesi için halının teknik bileşenlerinin, fiziksel yapısının, tekstilde kullanılan lifler, elyaf kimyası ve halıya ait terminolojinin iyi bilinmesi gerekir.

Halılar, düğüm, atkı ve çözgü sistemlerine dayanan, tekstil yüzeylerinden kirkitli dokumalar sınıfında olup havlı yüzeyleri bulunan dokumalardır. Halının iskeleti görevini üstlenen, dokuma boyunca uzanan, birbirine paralel ve yan yana sıralı ipliklere “çözgü” adı verilir. Çözgü ipliklerinin her çiftine çeşitli tekniklerle bağlanan desen ipliklerine “düğüm” denilmektedir. Dokumanın eni boyunca uzanan, düğüm sıralarının arasında, çözgülerin altından ve üstünden geçirilen ipliklere ise “atkı” olarak isimlendirilir. Düğüm, çözgü ve atkı iplik sistemlerinin teknik açıdan birbirlerine olan konumu ve birbirlerine dolanma şekilleri halı yapısını meydana getirmektedir (Bkz. Şekil 1). Üçlü iplik sistemiyle şekillenen yapının dağılmadan bir arada durmasını sağlayan zincir (çiti), kilimlik (toprakçalık), halı örgüsü (kenar örgüsü) ile saçak adı verilen halı yapı elemanları vardır. Halıların yüzeyleri iki bölümden oluşmaktadır (Ayhan, 2023). Çözgüler üzerinde, atkılar arasındaki düğümlü bölgeler halının havlı (hav olan) bölümlerini; halı örgüsü, saçak, zincir, kilimlik yapı elemanları ise üzerinde düğüm olmadığı için halının havsız (hav olmayan) bölümlerini meydana getirmektedir (Bkz. Şekil 2).

Şekil 1. Halının teknik bileşenleri (Ayhan, 2023).

Şekil 2. Halı yüzey bölümleri (fiziksel yapısı) (Ayhan, 2023).

Halı dokuma kültürü zengin bir terminolojiye sahiptir. Halıyı meydana getiren iplik sistemleri, yapı elemanları, halı çeşitleri ile halılarda bulunan motifler dokundukları yöreye veya ait oldukları topluluğa göre farklı şekillerde isimlendirilebilirler. Bu yüzden halıların belgelenmesi sırasında halı terminolojisine ait yöresel terimler kayıt altına alınmalıdır.

Halının yöresi: Halı ile ait olduğu toplum arasında sıkı bir bağ ve birbirlerini yansıtırma özellikleri vardır. Halılar, toplumun teknolojik, kültürel ve sanatsal değerlerinden etkilenerek şekillenirler ve o toplum hakkındaki bilgileri aktaran bir belge niteliğine dönüşürler (Koyuncu-Okca ve Öz, 2019, s.297). Dokundukları şehre, bölgeye, ülkeye göre; dokuyucunun mensup olduğu aşirete göre veya dokundukları yıla göre teknik ve süsleme açısından farklılıklar göstererek özgünlük kazanırlar. Bu özgünlükten kaynaklanan çeşitlilik “Halının Yöresi” terimiyle ifade edilir (Döşemealtı halıları, Konya Karapınar halıları, Selçuklu halıları, Madalyonlu Uşak halıları vb.). Eğer halının yöresi bilinmiyorsa gerekli araştırmalarla yöre tespiti yapılmalı, ulaşılan sonuç rapor şeklinde sunulmalıdır. Raporlarda; ulaşılan sonuca ilişkin teknik, motif, desen, renk açısından kıyaslamalar yer almalıdır. Ayrıca sonuca ilişkin gerekçeler görsellerle detaylandırılmalı ve yararlanılan referanslar belirtilmelidir. Eğer araştırmalar sonucunda halının yö-

resi tespit edilemiyorsa “Bilinmiyor” ibaresi yazılmalıdır.

Halının yapım yeri: Halının nerede dokunduğu (il, ilçe, köy), işletme (kooperatif, halk eğitim merkezi, dokuma atölyesi vb.) bünyesinde ya da dokuyucunun kendi evinde mi dokunduğu ile dokuyucunun kim olduğu bu bölüme yazılır (Örneğin; Yapım Yeri: Kırşehir-Mucur, Halk Eğitim Merkezi, Dokuyucu: Bilinmiyor).

Halının yaşı/dokunma tarihi: Halının yaşı ya da dokunduğu tarih sağlam kanıtlara dayanıyorsa bu alana yazılmalıdır. Aksi durum söz konusu ise “Bilinmiyor” ibaresi eklenmelidir. Halı sahibinin verdiği bilgiler doğrultusunda halının tahmini yaşı/dokunma tarihi yazılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta “Halının tahmini yaşı” ya da “tahmini dokunma tarihi” ibaresi düşülerek bilgi alınan kişinin referans gösterilmesidir. Yaş tespitinin gerekli olduğu durumlarda ise mikro analiz yöntemlerine ihtiyaç vardır.

Halı çeşidi/türü: Kullanım alanına göre halı çeşitleri vardır. Aynı türden olmasına rağmen yöresine göre farklı şekillerde isimlendirilebilirler. Namazlık (yaklaşık 1,5-2 m²), seccade (çoğunlukla 2 m²), duvar halısı, sedir halısı, yastık halısı (çoğunlukla 60-70x30-40 cm), çift halı, döşek halısı, taban (genellikle 6 m² ve daha büyük), palan, kelle (4-6 m² arasında değişen), divan, eşik (yaklaşık 1-1,5 m²), heybe, semer-havut, torba halısı vb. (Deniz, 2000:74-77).

Halının ham maddesi/lif çeşidi: Bu alana atkı, çözü, düğüm, zincir, kilimlik ve kenar örgülerinde kullanılan ipliklerinin ham maddeleri tek tek belirtilmelidir. Geleneksel el halılarında genellikle bitkisel kaynaklı pamuk ya da hayvansal kaynaklı yün ve ipek iplikler kullanılır. Bir halıda düğüm, atkı ve çözü ipliklerinin ham maddesi hepsi aynı ya da birbirinden farklı olabilir. İpliklerin ham madde tespiti makro ve mikro düzeyde lif analiz yöntemleriyle gerçekleştirilir. Mikro düzeyde lif analizi, gerekli donanıma sahip ortamlarda ve alanında uzman kişiler tarafından mikroskobik incelemelerle yapılır. Makro düzeyde lif analizi, basit araçlar kullanarak, dokunma ve gözlem yordamıyla halının incelenmesiyle gerçekleştirilir. Makro analizin yapılabilme koşulu ise ipliğin tek ham maddeden oluşmasına; yani ipliğin iki farklı elyaf karışımından (örneğin yün ile polyester karışımı ya da pamuk ile yün karışımı gibi) meydana gelmemesine bağlıdır.

Makro analizle ham madde tespiti yapabilmek için doğrudan el ve gözle incelemeler yapılır. Analizi gerçekleştiren kişilerin lifler hakkında bilgiye ve deneyime sahip olması gerekir. Her lifin fiziksel ve kimyasal yapısı birbirinden

farklı olduğu için liflerin morfolojik özellikleri çeşitlilik gösterir. Mesela yün dokumalara dokunulduğunda sıcaklık, pamuklu dokumalara dokunulduğunda serinlik hissedilir. Ayrıca iplikteki lif uzunlukları birbirine yakın hatta aynı olarak gözlemlenirse bu liflerin yapay lif grubunda yer alma ihtimali yüksektir. Bu durumun tam tersine doğal liflerde ise liflerin uzunlukları birbirinden farklıdır (Can, 2008, s. 233). Liflerin parlaklığı da lif çeşidiyle ilgili bilgi verebilir. Yapay lifler genellikle parlak doğal lifler ise daha mattır (Saçak, 2002, s. 179).

Halının uzunluğu ve ağırlığı: Halının eni ve boyu yönünde ölçülen uzunluğu cm olarak yazılmalı, halının genel ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınmalıdır. Halının boyu yönünde uzunluk tespit ederken saçaklar da ölçüme dahil edilmelidir. Saçaklarda bölgesel kayıplar mevcutsa bu alana not düşülmelidir. Kayıplarla ilgili detaylar ise “Saçak ve Renk” başlığı altında aktarılmalıdır. Halı tartılarak mevcut ağırlığı kg cinsinden bu alana yazılmalıdır.

Çözgü ipliği sayısı ve renk: Çözgü ipliklerinin isimlendirilmesi yöreden yöreye değişiklik göstermektedir. Arış, eriş, erişi, çeşgi, çezin, direzi, direbik gibi (Deniz, 2000, s.64). Günümüzde, pamuk veya yünden yapılan çözgü iplikleri boyanmadan kendi beyaz renginde kullanılmaktadır. Bazı halıların çözgü iplikleri, hayvanın doğal yün rengine göre kahverengi veya siyah renkte olabilir. Bu durum daha çok yörük dokumalarında karşımıza çıkmaktadır (Deniz, 2000).

Halıdaki saçakların sayımıyla çözgü ipliği sayısı kolaylıkla belirlenebilir. Eğer halının saçakları mevcut değilse; halının arka yüzünde görülen her bir sütun sayılarak çözgü adedi tayin edilebilir. Çözgüler sayılırken kenar örgüsüne dikkat edilir; çünkü kenar örgüsü en az iki çift çözgüye dolanmasıyla gerçekleşir. Çözgü sayısı, gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

Atkı ipliğinin sayısı ve renk: Argaç olarak da bilinen atkı ipliği, halının eni doğrultusunda (yatay düzlemde) her bir düğüm sıraları arasında bulunur. Yöresine göre; “argeç, geçgi, arageçgi, melik” şeklinde isimlendirildiği de görülür (Deniz, 2000). Türk düğümüyle oluşturulmuş halılarda bu atkılar genelde iki sıra halinde yer alırlar. Aynı halıda bazı sıralarda bir adet atkı bulunurken bazı sıralarda iki adet veya daha fazla atkı bulunabilir. Atkı sayısındaki bu düzensizlik dokuyucudan kaynaklıdır. Düğüm sıraları arasındaki atkı sayısının tespiti halının arka yüzünden gerçekleştirilir. Halının arkasında düğümler yumru şeklinde görünür. Yumru sıralarındaki atkılar sayılarak bu bölüme yazılır. Mevcut düzenin (her sıradaki atkı sayısı) dışında fazla veya eksik atkısı bulunan sıra

varsa bu başlık altında belirtilir. Gözle tespit edilen atkı ipliğinin rengi ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

İplik büküm yönü: İpliklerin büküm yönü iki çeşittir ve “Z” bükümlü iplik ve “S” bükümlü iplik şeklinde uluslararası simgelerle ifade edilir. Eğirme işlemiyle elyafı iplik haline getirmek için sola doğru (saat yönünün tersi) kıvrılırsa (bükülürse) “Z” bükümlü, sağa doğru (saat yönünde) kıvrılırsa (bükülürse) “S” bükümlü iplik elde edilir.

Anadolu-Türk dokuma kültüründe genelde; atkı ipliklerinde S bükümlü, çözümlü ipliklerinde “Z” bükümlü ipliklerin kullanıldığı görülür. Tabii bu durum, kirman/ kirmen/eğirtmeç yardımıyla gerçekleştirilen el eğirmesi iplikler için de geçerlidir. Halıda, düğümlerin daha iyi sıkışması için yumuşak atkı ipliği kullanılır ve bu iplikler “S” bükümlüdür. Halıda kullanılan çözümlü ipliği ise dayanıklı olması için “Z” bükümlüdür. Buradaki “Z” büküm, çift büküm işlemiyle gerçekleştirilir. Çift büküm işlemi; “S” bükümlü iki iplik yumağının tekrardan eğrilerek “Z” bükümlü iplik eldesiyle gerçekleşir (Deniz, 1998; Deniz, 2000).

Halının havlı ve havsız yüzeylerinde bulunan bütün yapı elemanlarının iplik büküm yönleri tespit edilerek bu başlık altında belirtilmesi gerekir. Çözümlü ipliğinin büküm yönü halının saçaklarından tespit edilir. Düğümlerin iplik büküm yönü, düğümlerin hav uzunluğundan tespit edilir. Atkılar, çözümler ile düğümler arasında sıkışık vaziyette olduğu için iplik büküm yönünü tespit etmek zordur. Halının arka yüzünden büyüteç yardımıyla atkı büküm yönü tespit edilebilir. Halının zincir, kilimlik ve kenar örgüsünde kullanılan ipliklerin büküm yönleri de tespit edilerek bu alana yazılır.

Halıda kullanılan düğüm çeşidi ve düğümlerin renkleri: Çözümlü ipliğine dolanma, bağlanma veya düğümlenme tekniğine göre Türk (Gördes) ve İran (Sine), İspanyol, Tibet düğümleri vb. isimlerde düğüm çeşitleri vardır. Bir düğümün dolandığı çözümlü sayısı da çeşitlilik gösterebilir. Ülkemizde farklı bölgelerde ilmek, isimleriyle de anılırlar.

Halıda kullanılan düğüm tekniğinin tespiti için öncelikle halı ön yüzünden atkı istikametinde arkaya doğru katlanır. Böylelikle düğümleri görmek kolaylaşır. Düğümler incelenerek düğüm tipi tayin edilir. Bu bölüme, tayin edilen düğüm tipi yazılarak genel ve detay fotoğrafları da eklenir. Motifleri oluşturan düğümlerin gözle tespit edilen rengi ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

Halının kalitesi: Halıda kalite, dm²'ye düşen düğüm sayısını ifade etmekte-

Şekil 4. Hav ölçme masterları (TS 2893, 1991).

Saçaklar ve renk: Saçaklar; halıların boyu yönündeki kenarlarında bulunan, uzunlukları 4-20 cm arasında değişen, çözgü ipliklerinin açıkta kalan ve püskül görünümündeki yapı elemanlarıdır. Yöresel özgünlükten dolayı bazı halılarda örgülerle veya çeşitli düğümlenmelerle şekillendirilen saçaklar olabilir. Halının saçakları mevcut ise cm cinsinden uzunluğu ve varsa bağlama biçimi de detaylıca yazılmalıdır. Saçaklar daha önce onarım görmüşse veya kayıplar mevcutsa bu hususlar da betimlenmeli, genel ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınmalıdır. Gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen saçakların renk değerleri bu alana yazılır.

Zincir/çiti ve renk: Halıda saçaklardan sonra ilk sırada yer alan, halının havsız yüzey yapı elemanıdır. Halının başlangıç ve bitiş kısımlarında, halının eni yönünde saçakların dibinde yer alırlar. Halının kilimlik dokumasının sökülmesini engellemek amacıyla atılan çitiler genellikle zincir şeklinde olurlar. Çözgü ipliklerine dolanma tekniklerine göre farklı şekillerde olabilirler. Çitilerin saçaklara dolanma şekilleri, varsa hasar durumu bu alana ayrıntılarıyla yazılarak geneli ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınır. Gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

Kilimlik ve renk: Toprakçalık, topraklık, döke, yozsu, ağızlık, eteklik vb. isimlerle de anılan kilimlik, halının başlangıcı ile bitişinde, zincir/çiti ile havlar arasında yer alır. Havların dağılmasını engellemek için yapılır ve çoğunlukla bezayağı tekniğinde dokunurlar. Kilimlikler genelde atkı ipliğinden dokunur. Farklı ipliklerle ve çeşitli tekniklerle (zili, sumak vb.) dokunan kilimlikler de mevcuttur. Halıda kilim örgüsü mevcut ise cm cinsinden uzunluğu, varsa hasar durumu bu alana ayrıntılarıyla yazılarak geneli ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınır. Kilimliğin gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

Kenar örgüsü ve renk: Kıyı örgüsü, sızı örgüsü olarak da isimlendirilmektedir (Ergür, 2002). Kenar örgüsü; halının iki yanında bulunur ve halının havsız yapı

elemanıdır. Kenar örgüleri genelde iki çözgü çiftinden oluşur ve rengi de halının zemin renginde olur. Kenar örgüsünün çözgü adedini belirlemek için saçaklardan yararlanır. Kenar örgüsünün dolandığı çözgü sayısı, cm cinsinden genişliği tespit edilerek renk detaylarıyla bu alana yazılır. Kenar örgüsünün geneli ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınır. Kenar örgüsünün gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

Halıda bulunan motifler, desen ve renkler: Geleneksel el dokuması halılarda, motiflerin belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmesiyle desen meydana gelir. Halı deseni, halı yüzeyinin tamamında yer alan kompozisyonudur. Halılarda kullanılan motifler yöreye göre değişmektedir, fakat bazı halılarda kullanılan motifler, yöresine ait olduğu gibi alıntı da olabilir. Halk arasında motiflerin desen olarak adlandırılmasının yanı sıra yanış, nakış, nanış, örenek, örnek, model, organtı (öğrenti) gibi isimler de verilir (Deniz, 1998; Deniz, 2000). Halının kompozisyon özellikleri; kullanılan motiflerin isimleri, bordür/su yolunun sayısı, fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınır. Motiflerin isimlendirilmesinde yöresel farklılıklar bulunuyorsa araştırma raporları hazırlanır. Her bir motifte kullanılan, gözle tespit edilen renk ile spektrofotometreyle elde edilen renk değerleri bu alana yazılır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, koruma-onarım disiplininin kavramsal temellerinin oturtulmasında katkıları bulunan ve yukarıda bahsi geçen uluslararası düzenlemeler doğrultusunda, halılar özelinde belgeleme işlemini tanımlamak ve halıların belgelenmesinde kullanılan makro düzeyde, tahribatsız analiz yönteminin işlem basamaklarını betimlemektir. Amaç doğrultusunda bu çalışmanın sınırlarını da oluşturan, Tablo 1’de yer alan referanslar çerçevesinde belgeleme işleminin tanımı, unsurları derlenmiştir.

Halılar özelinde belgeleme;

- halının fiziksel özelliklerini (halıyı meydana getiren teknik bileşenleri, bu bileşenlerin hammaddeleri ve renkleri)
- mevcut yapısı (parça kayıpları veya eksiksiz yapısı),
- bozulma nedenlerini içeren durum kaydının,
- hammaddesinin, renginin veya kirin tespitinde kullanılan analiz yön-

temlerinin,

- risk analizinin,
- onarım-sergileme-muhafaza-varsa sevkiyat süreçlerinin;
- eylemleri gerçekleştiren uzman bilgilerinin, eylemlerin gerçekleştirilme tarihleri ile işlemler sırasında kullanılan araç-gereçlerin,
- koruma-onarım terminolojisi kullanılarak sistematik olarak kayıt altına alınmasıdır.

Kıyasacı, halının varlığı devam ettiği sürece koruma-onarım sürecine dair her şeyin (kararların, önlemlerin, eylemlerin, uygulayıcıların, uygulama tarihlerinin, uygulamada kullanılan araç-gereçlerin) kaydedilmesidir.

Belgeleme işlemine dair tanımlamalara bakıldığında söz konusu eylemin koruma-onarım hizmetinin verildiği kurum veya kuruluşların sorumluluğunda, koruma uzmanları tarafından gerçekleştirilen işlem olarak ifade edildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra belgeleme işlemi, ülkemizdeki akademik çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Özel olarak belli bir yöreye ait halıları konu edinen, literatürdeki boşluktan dolayı halıların alanyazına kazandırılmasını hedefleyen lisansüstü tezler bulunmaktadır. Bu çalışmalar, yerinde gözlem ve görüşmelerin olduğu, halıların incelenmesini içeren çeşitli yöntem ve tekniklerle gerçekleştirilmektedir. Benzer çalışmalar yapmayı planlayan lisansüstü öğrencileri ile yeni araştırmacılara rehberlik edeceği düşüncesiyle, EK.1’de sunulan Eser Kayıt Formu’nun kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AIC, (1994). *Commentaries to The Guidelines For Practice of The American Institute For Conservation of Historic & Artistic Works*. <https://www.culturalheritage.org/> Erişim Tarihi: 20.06.2022
- AIC, (2015). *Code of Ethics and Guidelines for Practice*. <https://www.culturalheritage.org/> Erişim Tarihi: 20.06.2022
- AIC, Conservation Terminology. <https://www.culturalheritage.org/about-conservation/what-is-conservation/definitions> 10.07.2024
- Ayhan, T. (2023). *Türkiye’de El Halısı Tamirciliği Mesleği ve Meslek-Usta-Eser Bağlamında Atölye Önerisi* (Sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

- Can, Ö. (2008). *Tekstil Hammaddeleri (Doğal ve Kimyasal Lifler)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi.
- CEN/TC 346: EN 16853:2017 (2017). Conservation of Cultural Heritage-Conservation Process-Decision Making, Planning and Implementation. Retrieved July, 06, 2022 from <https://standards.iteh.ai/catalog/tc/cen/782ad083-d5d4-4d4f-ac6d-36572d262c15/cen-tc-346>
- Deniz, B. (1998). *Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim-Cicim-Zili)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ECCO. (2008). *Draft of European Recommendation for the Conservation and Restoration of Cultural Heritage*. Bruxelles. Retrieved July, 05, 2022 from <https://journals.openedition.org/ceroart/3764?file=1>
- Ergür, A. (2002). *Tekstil Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Fassina, V. (2013) “CEN TC 346 Conservation of Cultural Heritage-Update of the Activity After a Height Year Period”. 6th International Congress on Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin, Athens, 22-25 October 2013, (pp 205-211). DOI: 10.1007/978-3-319-09408-3_3 s.206.
- Koyuncu Okca, A. ve Öz, N.D. (2019). “Kaybolmaya yüz tutmuş kültürel miras: Karapınar tülü dokumaları”. Sanat ve Tasarım Dergisi, 24, (281-299).
- Saçak, M. (2002). *Lif ve Elyaf Kimyası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Szczepanowska, H.M. (2013). *Conservation of Cultural Heritage: Key Principles and Approaches*. New York: Routledge Taylor & Francis Group
- Türk Standardları 2893, (1991). *Halılar-El Dokuması-Halısirtı Üzerindeki İlmek Uçlarının Etkin Hav Boyunun Tayini*. Ankara: Türk Standardları Enstitüsü.
- UKIC. (1996). *Code of ethics and rules of practice of the united kingdom institute for conservation of historic and artistic works*. London. Retrieved June, 21, 2022 From: <http://www.nigelcopesey.com/>
- UNESCO. (2016). *Kültür Mirasını Koruma El Kitabı 3: Koleksiyonların Belgenmesi*. (Mahmut aydın ve Ramazan Bozkurttan Çev.). KUMİD.
- Ünalı, V. (2019). “Etnografik halı-kilim-diğer düz dokuma eserlerin korunmasında karar verme ölçütleri ve belgeleme formu örneği”. Arış Dergisi, 15. (s.78-87). DOI: 10.34242/akmbaris.201

Ek 1. Eser Kayıt Formu

Halı Kimlik No: (Object ID)					
Kayıt Tarihi:					
Halının Sahibi:	Kişi Adı- Soyadı / Kurum			İletişim Bilgileri	
Halının Yöresi:					
Yapım Yeri ve Dokuyucu:	İl	İlçe	Kasaba	Köy	Hane/ Atölye
	Dokuyucu:				
Halının Yaşı/Dokunma Tarihi					
Halı Çeşidi:					
Hammaddesi:	Atkı:	Çözüğü:	Düğüm:		
	Zincir:	Kilimlik:	Kenar Örgüsü:		
Ölçüler (cm/kg):	En:		Boy:		
	Ağırlık:				
Kalite (düğüm/dm²):					
Düğüm Çeşidi:					
Hav Yüksekliği (cm) ve Renk:					
Kenar Örgüsü (cm) ve Renk:	Sağ:		Sol:		
Saçak (cm) ve Renk:	Başlangıç:		Bitiş:		
Saçak Şekli:	Düz				
	Örgülü				
	Bağlamalı				
Kilimlik (cm) ve Renk:	Başlangıç:		Bitiş:		
Çözüğü İpliği Sayısı (iplik/ dm²) ve Renk:					
Atkı İpliği Sayısı (iplik/ dm²) ve Renk:					

İplik Büküm Yönü (Z / S)	Atkı: Çözüğü: Düğüm: Zincir: Kilimlik: Kenar Örgüsü
Eserde Bulunan Motifler, Desen ve Renkler:	
Analiz Gerçekleştiren Uzman Adı-Soyadı: İmza: İşlem Tarihi:	